

Ярослав Блоха

БЛОХА Ярослав Євгенійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, аксіологія.

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ В ІСЛАМІ

У статті розкрито трактування принципу справедливості в ісламі як релігії процвітання суспільства на основі соціальної рівності. Доведено, що уявлення про даний принцип в ісламі базується на основі узгодження своїх дій з вимогами природного стану речей, де під справедливістю розуміється порядок життєвих відносин, встановлений Богом; порядок, який випливає з природи людини, природи речей і природи відносин. Вимоги справедливості в ісламі полягають у необхідності повернення до початкового стану у випадку порушення даного порядку. Від мусульман вимагається лише дотримуватись цього порядку, у тому числі і шляхом соціального єднання в уммі (громаді), межі якої збігаються з межами всього ісламського світу.

Ключові слова: справедливість, іслам, адл, іхсан, харам, халял.

«Справедливість» – один з тих принципів, якому важко дати визначення, навіть незважаючи на те, що за справедливість пролито не менш крові, ніж за землю і золото. Складність полягає в тому, що справедливість охоплює як абстрактну моральну ідею, так і реальне ставлення, що відіграє величезну роль в управлінні людьми, визначає, що таке «добре» і що таке «погано» у всій структурі стимулювання – нагород та покарань. Абстрактна ідея народилася в духовній релігійно-моральній сфері й у ній же реалізується, але при цьому безпосередньо впливає на повсякденне матеріальне життя суспільства, де вона стає фактором інтеграції суспільства, без якої неможливо забезпечити його виживання [7, С. 3].

Метою статті є характеристика справедливості як універсального регулятора суспільних відносин та стрижневого принципу ісламу, який визначає його сутність та зміст.

© Я. Є. Блоха, 2016

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.57543>

Справедливість отримує відображення в багатьох соціальних нормах і відіграє найважливішу роль в регулюванні відносин між людьми, як в додержавних, так і в державно-організованих суспільствах. Перші серйозні дослідження проблеми справедливості можна знайти в роботах Сократа, Платона та Аристотеля. Саме в роботах останнього зустрічаються перші осмислені спроби розуміння сутності справедливості. Не минули увагу питань справедливості і стоїки, ідеї яких були запозичені першими християнами. У їх уявленнях справедливість – один з найважливіших базисних принципів, на яких повинні будуватися відносини між людьми.

Іслам, який виник в VI ст. н.е., увібрав в себе окремі ідеї, конструкції, цінності попередніх цивілізацій, в тому числі уявлення про справедливість християнської культури. У Корані з цього приводу говориться наступне: «Це Писання, в (божественне послання) якого немає сумніву, – керівництво для богобоязливих (2:2), «тих, які вірують в послане тобі і послане до тебе...» (2: 4) [6].

Справедливість – це історично змінний принцип і в різних цивілізаційних спільнотах він отримує своєрідний, індивідуалізований розвиток. У цьому сенсі розуміння справедливості в ісламській культурі варто розглядати як принцип динамічний, який потребує того, щоб його розуміли відповідно до загальних законів розвитку ісламського суспільства. Ірансько-ісламський ідеолог Хаменей зазначає, що іслам і справедливість є двома сторонами однієї медалі, і метою ісламу як релігії є процвітання суспільства на основі соціальної справедливості. Дана теза знаходить своє підтвердження в символіці самого ісламу, де одним із символів справедливості є терези, які відображають притаманну справедливості вимогу зваженого, пропорційного – тобто неупередженого, рівного (принцип «*al Nasaf*») – ставлення до всіх речей, згідно зі встановленим Богом природним порядком [5, С. 205].

Арабське слово «*Adl*», «*Adolat*», що позначає «справедливість», має кілька значень. По-перше, це однакове, рівне ставлення будь-кого до всіх членів громади; по-друге, це рівноправність людей між собою; по-третє, це дії, які відповідають загальноновизнаним моральним і правовим нормам; по-четверте, це совість, правильність, неупередженість, вірність, достовірність, точність, правда; по-п'яте, це правосуддя; по-шосте, це противага тиранії, несправедливості, злу [9, С. 12]. Але ісламське розуміння справедливості відрізняється трактуванням її не лише як особистої чесноти, але і як принципу організації співтовариства віруючих і державного устрою [10, С. 155].

Вживання різних значень справедливості має на меті наповнити сам зміст справедливості через подібні терміни, оскільки власне

принцип справедливості включає рівність, рівноправність, щирість і міру. З одного боку, це – справедливість між творінням і творцем, коли право Аллаха ставлять вище за власне щастя, його достаток вище за власні примхи і бажання, а також коли йдуть за Його заповідями і дотримуються його заборон. З іншого боку, справедливість виражається у відносинах між людьми і власним «я», коли воно відкидає будь-яку пагубу. По-третє, повинна існувати справедливість між всіма творіннями Аллаха, щоб вони керувалися правом, допомагали один одному порадою і справою, не обманювали і не зашкоджували, терпляче переносили образи і завжди дотримувалися середнього шляху [9, С. 17].

В ісламському віровченні зауважено, що справедливість уперше була приписана людству одночасно з посланням Аллаха Адаму на землю, де йому були повідомлені чотири слова: «О Адаме, твоє знання і знання твоїх нащадків – у цих словах: перше слово – тобі, друге – Мені. Третє слово – між Мною і тобою, а останнє – між тобою і людьми. Слово, яке Мені, це щоб ти поклонявся Мені і не вірив в іншого Бога, окрім Мене. Слово, яке тобі, – це те, що я відплачу тобі за твої справи. Те, що між Мною і тобою, – це молитва від тебе і відповідь від Мене. А те, що між тобою і людьми, – це те, щоб ти встановлював справедливість і правосуддя серед них» [6].

На основі даного припису виокремлюємо чотири сфери впливу принципу справедливості в ісламі:

1. Віра і переконання в єдиного Бога; «Ті, які увірували і не осквернили віру своєю мороком (багатобожжя), саме вони перебувають у безпеці ...» (6:82), «... адже багатобожжя – великий гріх» (31:13) [6].
2. Відплата рівним за рівне (божественна справедливість);
3. Дотримання ритуалів поклоніння (молитва);
4. Особа, уповноважена управляти суспільством, зобов'язана дотримуватися справедливості й правосуддя між членами суспільства. Таким чином, людська справедливість забезпечується підтримкою осіб, які володіють владою [9, С. 14].

Дані норми визначають відносини мусульман з Богом, ритуальні відносини, а також норми, які визначають відносини людей між собою і з державною владою, взаємини мусульман з представниками інших конфесій та інші питання соціального характеру. Окрім цього, можемо констатувати, що справедливість поділяється на божественну і людську. Людська справедливість за своєю характеристикою і змістом повинна повністю відповідати божественній. При цьому велике значення надається волі людини в здійсненні справедливості.

Як бачимо, справедливість охоплює значне коло проблем, яке визначає межі її дії. Справедливість вважається основним началом будь-

яких відносин, вона постійно присутня в особистому та суспільному житті. Процес реалізації принципу справедливості спрямований на дотримання прав (Аллаха, власних та інших осіб), що усуває, в кінцевому підсумку, будь-яку несправедливість (порушення закону).

Велике значення в ісламі також надається застосуванню принципу справедливості в мирських справах, оскільки імперативне начало справедливості вказує на постійне застосування даного принципу. Тому не дивно, що принцип справедливості займає одне з важливих місць і в мусульманському праві. Досить зазначити, що вслід за монотеїзмом справедливість вважається однією з найбільш важливих і значимих основ шаріату [9, С. 12].

Важливість принципу справедливості в ісламі нітрохи не втрачає свого сенсу навіть не зважаючи на різні думки в самому ісламі щодо догмату віри про справедливість («приреченість долі»). Глумачення цього догмату вважається однією з найважливіших відмінностей між сунітською і шіїтською течіями в ісламі. Перші приймають вчення про приреченість в точному його розумінні, не допускаючи в людині свободу в діях. Шіїти вважають, що в кожній людині існує повна свобода дій, за які вона несе відповідальність перед судом Бога.

Історія наочно демонструє, що дія справедливості в практичному просторі була набагато вужчою і залежала від волі суб'єктів її здійснення, адже даний принцип у більшості випадків залишався ідеалом, утопією. Часом в діяльності правителів спостерігався прояв справедливості. Причина такого становища, очевидно, пов'язана з тим, що в термін «справедливість» різними мислителями вкладався і досі вкладається різний зміст. В ісламській літературі в якості ілюстрації наводяться безліч розповідей про те, як справедливі в минулому правителі, здійснювали справедливість незважаючи ні на що: Дауд (бібл. Давид), Сулейман (бібл. Соломон), Аздашір, Афрідон, Бахрамджура, Хосрав Анушір-ван.

До виникнення ісламу вогнепоклонники (зороастрійці) правила справами світу чотири тисячі років. Найбільш відомий мусульманський вчений, філософ і факіх аль-Газалі вважав, що «їх царювання тривало так довго тому, що їх правителі були справедливі по відношенню до підданих, і тому, що вони дотримувалися суворості у справах. Вони вважали неможливим жорстокість і несправедливість у своїй громаді. Вони облаштовували країну згідно з поняттями про справедливість і були неупередженими з підданими». У Корані зауважується, що «Аллах послав одкровення Дауду, щоб він заборонив людям свого племені критикувати чужих царів, бо вони облаштовували Його землі, а населяли їх Його раби» [1, С.50].

На думку видатного ісламського богослова ХХ ст. Абдуллаха Ісуфа Алі, справедливість – всеохоплююче поняття і охоплює всі чесноти, які тільки є в філософії. Однак релігія вимагає ще тепла і гуманності, тобто добрих справ навіть там, де для справедливості таких не потрібно, а саме: платити добром за зло чи надавати допомогу тому, хто «не може на це претендувати» [9, С. 16].

Відомий мусульманський просвітник Абу аль-Аля аль-Маудуді розглядав у справедливості два аспекти. По-перше, необхідно подбати про те, щоб кожен користувався своїми правами без обмеження. Часом це може бути рівність. В інших випадках важливо, щоб кожен отримував те, на що заслуговує. По-друге, це «іхсан». Заповідь «іхсан» в сурі «Нахля» аяті 90 відноситься до будь-яких дій і вчинків, до відношення раба Аллаха до свого Господа, а також до сім'ї, громади та людства, а також «іхсан» включає дружельюбність і готовність допомогти по відношенню до родичів. У суспільному житті це ще важливіше, ніж справедливість: вона є основою здорового суспільства, а «іхсан» – його вдосконалення. Справедливість оберігає суспільство від жорстокості та порушення прав, а «іхсан» робить життя в ньому прекрасним та гідним.

Інша сторона справедливості виражається в дозволах і заборонах, дотримання яких направлено на те, щоб сприяти добробуту людства; спрощенню і полегшенню його повсякденного життя шляхом огороження від шкідливих, обтяжливих звичаїв і забобон; очищення душі, тіла і розуму кожної людини, а також вирішення проблем усіх прошарків суспільства [9, С. 16-17].

«...Не переступайте (меж дозволеного). Воістину, Аллах не любить тих, хто переступає (межі)» (2:190) [6]. Хто не виконує заповіді Аллаха і не дотримується встановлених меж свободи, діє проти власних інтересів. Ось чому іслам, на думку мусульманських вчених, незважаючи на численні військові конфлікти, рекомендує мусульманам дотримуватися в ході бойових дій етичних принципів: не вбивати тих, хто здався в полон і склав зброю, хто втратив здатність боротися або взагалі не може воювати, як у випадку зі старими, жінками і дітьми, до яких не можна застосовувати насильство. Не можна знищувати сади і окремі дерева. Мусульмани не повинні отруювати або заражати хвороботворними бактеріями воду, яку використовує для пиття його супротивник [8, С. 426]. Ведення війни дозволено тільки в цілях самооборони, причому в рамках чітко встановлених меж. Війну необхідно вести всіма наявними в розпорядженні силами, однак, не проявляючи жорстокості. Війну ведуть з метою відновлення миру і свободи, необхідних для служіння Аллаху. У жодному разі не повинні піддаватися

нападу жінки, діти і люди похилого віку або слабкі, забороняється відмовлятися від укладення миру після здачі ворога і полону.

За твердженням Юсуфа аль-Кардаві, «дозволяючи і забороняючи що-небудь лише з опорою на здоровий сенс, Господь піклується про благополуччя своїх творинь. Відповідно людям дозволяється лише добро, а забороняється – нечисть». Усе шкідливе – це харам, а корисне – халял. Якщо шкоду від чого-небудь переважає користь, це харам, а якщо користь переважає шкоду це халял [4, С. 32].

Висновки. Керуючись принципом справедливості, ісламська думка простежує баланс між дозволеним і забороненим. Норми Корану і Сунни встановлюють найбільшу справедливість, зміст якої полягає в тому, що людина повинна бажати іншим те, що бажає самій собі, приймати рішення по відношенню до людей з думкою, що дана постанова поширюється і на неї, адже релігійні справи, які постійно людина робить, заохочуються Аллахом.

Кожна річ, згідно з мусульманським світоглядом, має свій, встановлений Богом, природний порядок. Дотримання справедливості означає узгодження своїх дій з вимогами природного стану речей. Природний порядок речей складається з властивості речей, інстинктів та органічних потреб людини. Дане положення, очевидно, є основною ідеєю в розумінні принципу справедливості. Саме на ньому базується мусульманська думка про справедливість, з цієї позиції під правом розуміється порядок життєвих відносин, встановлений Богом, порядок, який впливає з природи людини, природи речей і природи відносин. Вимоги справедливості в цьому порядку полягають в необхідності повернення до початкового стану в разі порушення цього порядку.

Від мусульман вимагається дотримуватись цього порядку, у тому числі і шляхом соціального єднання в умі (громаді), межі якої збігаються з межами всього ісламського світу. Звідси і виразна соціальна спрямованість ідеї справедливості, і та відносна легкість, з якою в мусульманському світі були сприйняті соціалістичні ідеї, що знайшло своє віддзеркалення в розвитку так званого «ісламського соціалізму». Як імперативний принцип справедливість гарантує в рамках дозволеного і забороненого свободу і рівність, а значить – забезпечує безпеку і стабільність суспільства.

Література

1. *Аль-Газали Абу Хамид*. Весы деяний / Абу Хамид аль-Газали. – М. : Издательский дом «Ансар», 2004. – 277 с.

2. *Аль-Газали Абу Хамид*. Наставление Правителям и другие сочинения / Абу Хамид аль-Газали. – М.: Издательский дом «Ансар», 2007. – 336 с.

3. Значение и смысл Корана : в 4 т. / гл. ред., пер. Абдель Салам аль-Манси, пер. Сумайя Афифи. – М. : Сауримо, 2002. – Т. II : Суры 9-21. – 692 с.
4. Кардави Ю. Дозволенное и запрещенное в исламе / Юсуф Кардави // [переводчик М. Саляхетдинов]. – М. : Андалус, 2004. – 156 с.
5. Кірюхін Д. Концепт справедливості в православ'ї та ісламі / Д. Кірюхін // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філософія. – 2010. – Вип. 7. – С. 198-207.
6. Коран [пер. с арабского и комментарии М.-Н.О. Османова]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=86722>
7. Пирогов Г. Г. Социальная справедливость: генезис идей / Г. Г. Пирогов, Б. А. Ефимов // Социологические исследования. – № 9. – Сентябрь 2008. – С. 3-11.
8. Свет Священного Корана (разъяснения и толкования). – Исфахан : Центр исламоведческих исследований, Имам Амир аль Муминин Али (ДБМ), под руководством Аятоллы Сейида Камали Факиха Имани., 2001-2008. – Т.1. – 2001. – 677 с.
9. Хайруллоев Ф. С. Принцип справедливости в мусульманском праве: дис. ... кандидата юр. наук: 12.00.01 / Фаррух Сайфуллоевич Хайруллоев. – М., 2007. – 181 с.
10. Rosen L. The justice of Islam: comparative perspectives on Islamic law and society / L. Rosen. – New York : Oxford University Press, 2000. – 234 p.

Блоха Я.Є.

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ В ИСЛАМЕ

В статті раскрыта трактовка принципу справедливості в ісламі як релігії процвітання общества на основі соціальної справедливості. Доказано, що представлення о даному принцип в ісламі базується на основі погодження своїх дій з вимогами природного порядку речей, де під справедливістю розуміється порядок життєвих відносин, установленний Богом порядок, витікаючий з природи людини, природи речей і природи відносин. Вимоги справедливості в ісламі включаються в необхідності повернення до початковому стану в разі порушення даного порядку. Від мусульман вимагається лише дотримуватися цей порядок, в тому числі і шляхом соціального єднання в уммі (общині), межі якої збігаються з межами всього ісламського світу.

Ключові слова: справедливість, іслам, адл, іхсан, харам, халаял.

Blokha Ya.Ye.

THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN ISLAM

The article deals with the interpretation of the principle of justice in Islam as a religion of society's prosperity based on social justice.

The author proves that the category of "justice" in Islam has several meanings: firstly, it is equally the same treatment of any person to anybody in the community;

secondly, it is the equality between people; thirdly, these are actions corresponding to the generally accepted moral and legal standards; fourthly, these are conscience, accuracy, impartiality, faithfulness, certainty, correctness and truth; fifthly, it is justice; and finally, it is a kind of counterweight to tyranny injustice and evil. But the Islamic understanding of justice differs in interpretation of it not only as a personal virtue, but as a principle of organization of community of believers and political system.

The use of different values of justice aims to fill the very meaning of justice by means of these terms. It includes equity, equality, sincerity and control. On the one hand, it is justice between creator and creation, when power of Allah consider above you own happiness, His prosperity above your own whims and desires, and also when follow His commandments and keep His prohibitions. On the other hand, justice is reflected in relationships between people and their own "I", when it rejects any destruction. Thirdly, there must be justice between among all Allah's creations for them to be guided by law, to help each other with advice and deed, but not to cheat and bring any harm, to endure insults patiently and always follow the middle path.

It has been proved that the Muslim idea of justice is based on the principle of coordination of own actions according to the requirements of natural order of things, where the law refers to the God's established order of life relationships, derived from human nature, the nature of things and the nature of relationships. The requirements of justice in this order presuppose the need to return to its original state in case of violation of this order. Muslims are expected just to follow this order, including the way of social cohesion in mind (community), limits of which coincide with the limits of the Islamic world itself.

Key words: *justice, Islam, adl, ikhsan, harem, Hal yawl.*

Надійшла до редакції 7.06.2016 р.

